

ВІТЧИЗНЯНА ТА ЗАРУБІЖНА ІСТОРИОГРАФІЯ ЩОДО МІСЦЯ СИНЬОВОДСЬКОЇ БИТВИ

Сергій ГАЛЬЧАК,

*керівник Вінницької філії Центру дослідження історії
Поділля Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, голова правління Вінницької
обласної організації Національної спілки краєзнавців
України, кандидат історичних наук, м. Вінниця*

Восени 2012 року виповниться 650 років з часу події, яка поклала початок визволенню України від золотоординського гніту – битви на Синій Воді об'єднаного литовсько-білорусько-руського (українського) війська під керівництвом литовського князя Ольгерда з монголо-татарськими загарбниками. Тоді, зокрема, було завдано нищівної поразки об'єднаним силам трьох татарських князів – Кутлубуга, Ходжібея і Дмитра, яких літописець називав «отчичами и дедічачи Подольской землі», визволено з-під іго саме Поділля. Незважаючи на велике історичне значення битви, про неї у минулі часи згадували рідко. А якщо й згадували – то як про якусь буденну подію, що просто мала місце в історії. У всіх на слуху, особливо в радянський період, була лише Куликовська битва (1380 р.), де ратну славу здобуло військо московського князя Дмитра

Донського, не зважаючи на те, що не вона поклала початок визволенню земель колишньої першої східнослов'янської держави від грізних поневолювачів і що уже через рік після неї хан Тохтамиш спалив Москву, жителів вирізав, а іго й данину продовжив ще на сто літ.

На можливу причину замовчування значення Синьоводської битви одним із перших вказав видатний український історик В. Б. Антонович, відмітивши, що крім збройного протистояння із золотоординцями очільник Великого князівства Литовського вступив у «продолжительную боротьбу с великими князями московскими». Воював він також із польським королем Казимиром III, який зазіхав на українські землі. Зрозуміло, сусіди-суперники, котрі відігравали провідну роль у Подільському регіоні в наступних століттях, пробачити цього йому не могли.

А тому «підкорегоувались» літописні та інші джерела, зміщувались важливі акценти, у тому числі й самою литовською стороною.

Розгром трьох ординських князів, тогочасних спадкоємних володарів Подільської землі, військом в. кн. литовського Ольгерда (1345–1377) у битві біля Синіх Вод вперше згадується в літописній повісті «Про Поділля». Ім'я автора цієї писемної пам'ятки залишається невідомим. Певним є те, що він мав причетність до вищих урядово-бюрократичних кіл великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського й написав свій твір на початку 1430-х років, у розпал польсько-литовського воєнного конфлікту, у ході якого обидві сторони розв'язували політичну проблему: кому саме – Польському королівству чи Великому князівству Литовському – належатиме вся Подільська земля, – вказує у праці «Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації» Ф. Шабульдо. – Саме з цієї причини в оповіді «Про Поділля» Синьоводська битва трактується як головна призвідниця ліквідації влади адміністрації Золотоординської держави в усій Подільській землі й заміни її владою литовських князів-братів Коріатовичів та їхнього дядька та сюзерена Ольгерда. Політичні обставини, за яких була створена пам'ятка, внесена згодом до складу широкої редакції літописів Великого князівства Литовського, визначили не тільки мету її створення, а й загалом офіційний характер. Якщо мету можна сформулювати як спробу обґрунтувати виняткові права Великого князівства литовського на володіння Подільською землею, то щодо характеру слід зауважити, що офіційність оповіді виявилася насамперед у певному доборі, порядку викладу й тенденційній інтерпретації історичних фактів. Так, зокрема, в ній підкреслюється, що утвердження влади князів Коріатовичів на Поділлі сталося «со князя великого Олгирдовим презволениемъ й с помочию Литовския земли». Натомість в оповіді не згадано інші воєнно-політичні акції Ольгерда, спрямовані проти Орди того ж 1362 р., тим паче

антиординські дії, що передували їм, правителів Польського та Угорського королівств.

Своєрідною й адекватною за об'єктивністю відповіддю супротивної сторони на офіційну політичну позицію урядових кіл Великого князівства Литовського, що концептуально повною мірою відобразилися в оповіді «Про Поділля», стала заява польських послів на вальному сеймі у Любліні 1448 р. Посилаючись на свідчення хроніки, послі стверджували, що Подільська земля ніколи не належала до Литви, ані поляки її не мали від литвинів, а що польський король «держав Поділля миром», отримавши його почасті у спадок за правом рідства, а почасті відібравши від ординців й зміцнивши дерев'яні фортеці у Кам'янці, Бакоті, Брацлаві, Межибожжі та у Володимирі. Зрозуміло, що про Синьоводську битву польські послі не згадували.

Обидві версії знайшли своїх прихильників і оборонців в інтелектуальному середовищі середньовічних країн Центрально-Східної Європи. За пропольською концепцією визначився видатний польський історик XV ст. Ян Длогуш, зузасаднити її документальними джерелами намагався Марцін Кромер. Спроби останнього викликали критику з боку Мацея Стрийковського, який у своїй «Хроніці польській, литовській, жмудській та всієї Русі», вперше виданій у 1582 р., підкріпив концепцію анонімного автора оповіді «Про Поділля» додатковими свідченнями про Синьоводську битву, почерпнутим ним з ординського джерела. Таким чином проблема битви біля Синіх Вод через свій нерозривний зв'язок з історією Подільської землі з політичної проблеми перетворилася на історіографічну, надовго прикувавши до себе увагу і політичні пристрасті істориків-опонентів» [24].

З цих причин й досі остаточно не локалізовано місце історичної битви на Синій Воді. Одні дослідники стверджують, що доленосні події відбулися на берегах р. Синюхи на Кіровоградщині, інші – р. Сниводи (Вінниччина).

Загалом же у працях вітчизняних науковців досі переважала концепція про заздалегідь спланований широкомасштабний наступ збройних сил Великого князівства Литовського на володіння Ординської держави у лісостеповій зоні і степах Північного Причорномор'я по обидва боки Дніпра. Цей наступ склав головний зміст антиординської воєнної кампанії 1362 року і операційно був реалізований у двох походах литовсько-руських військ: першому, спрямованому на південь Дніпровсько-Донського межиріччя аж до гирла Дону і Азову, і другому, що досяг гирла Дніпра і Південного Бугу і під час якого відбулася Синьоводська битва (неподалік поселення Торговиця). Цю точку зору особливо відстоює згадуваний Ф. М. Шабульдо [22; 23; 25].

На р. Синюху як на місце Синьоводської битви, вказують у своїх працях Я. Д. Ісаєвич [12], В. М. Литвин [13], О. Д. Браїченко [3, 28-39], В. Лучик [14, 123-128] та інші науковці. Фактично займали аналогічну позицію В. Б. Антонович [1], Л. Г. Мельник [15; 16], О. Д. Бойко [2].

Інший погляд на місце історичної січі висловив видатний український історик М. С. Грушевський, який, зокрема, писав: «...Сю Синю воду звичайно уважають теперішньою Синюхою, лівим притоком Бога; на московській мапі XVI в. вона зветься дійсно Синьою водою. Але єсть й иньша Синя вода, теперішня Снивудь, на пограниччю Київщини, Волини й Поділя, «при шляху Татарськїм», звісна під іменем «Синьї Води» в подільських люстраціях XVI в. Супроти того, що з битвою над Синьою водою звязувалася окупація Поділя, мені було б здавалося правдоподібнішим, що битва з Татарами сталася над Снивудею» [5, 82].

Його фактично підтримав Д. І. Дорошенко, наголосивши у своїй праці: «...Вже окупація Київщини викликала конфлікт з татарами, що вважали себе зверхників над цією землею. Ольгерд пішов походом і в 1363 р. розбив татар на Синїх Водах (на пограниччі Волини й Подолїї). Цим він закріпив своє володіння Київщиною, а слідом черга при-

йшла й на Поділля... Прилучення Поділля довершили підручні князі, небожі Ольгерда» [10, 102].

З ними фактично солідарувалася й Н. Полонська-Василенко [19, 309-311].

Останнім часом, насамперед устами краєзнавців, наводиться все більше аргументів на користь Подільського регіону. Особливо послідовним прихильником того, що Синьоводська битва відбулася на Сниводі, є член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, директор Воронівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Хмільницького району М. Н. Дорош. Свої судження і докази особливо переконливо він висловив у книзі «Битва на Синій Воді 1362 р. (або загадка річки Сниводи)» [6].

У праці критичному аналізу піддано відомі літописні джерела та напрацювання ряду вітчизняних науковців, присутня наукова полеміка у відстоюванні власних поглядів на проблему. Крім того, автор висловив свою версію на місце розташування загадкових літописних Коршева і Білобережжя, аргументував беззаперечність зв'язку Синьоводських подій з історією Болохівської землі, навів суттєві докази того, що військовий похід князя Ольгерда до місця вирішальної битви з татарами проліг через сусідню Волинь, а не із Приднілля.

Цю концепцію він відстоює й в інших працях [7-9].

Прихильниками того, що Синьоводська битва відбулася на р. Сниводі, виступають білоруські дослідники В. П. Тимошенко [20], М. Ліннік [21], вінницькі краєзнавці А. Годзик [4], П. Мельник [15; 16], С. Молдован [17], П. Ткачук [11], В. Паламарчук [18] та ін.

Як і раніше, точки зору на проблему, наведений фактаж у підтвердження тієї чи іншої версії суперечливі і неоднозначні. Тому пора, нарешті, знайти істину у суперечностях історії, на належному рівні вшанувати пам'ять полеглих героїв-визволителів, зокрема, багатостраждального Подільського краю.

Битва на Синій Воді повинна стати в ряд славних героїчних звершень нашого народу, які вселяють у нас почуття гордос-

ті, великої поваги до наших далеких предків за здійснений ними подвиг.

Найголовніше, що вона відбулася на нашій українській землі...

ДЖЕРЕЛА

1. Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський. – К.: Либідь, 1995.
2. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001.
3. Брайченко О. Синьоводська проблема: перспективи комплексних краєзнавчих досліджень // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 28–39.
4. Годзик А. Від іга до іга, або за вісімнадцять літ до Куликовської битви // Київ. – 1996. – № 1–2. – С. 136–139.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. 4. – К., 1993.
6. Дорош М. Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли. – Вінниця: О. Власюк, 2009.
7. Дорош М. Н. Битва на Синій Воді 1362 року (або таємниця річки Сніводи). – Вінниця, 2011.
8. Дорош М. Н. Перемога на Сніводі або таємниця Синьої Води // Пульсуючі джерела (м. Вінниця). – 2008. – 12 серпня.
9. Дорош М. Ще раз про битву на Синій Воді – Сніводі // Хочу все знати (м. Вінниця). – 2007. – 10 лютого.
10. Дорошенко Д. І. Історія України в 2-х т. Т. 1 (до половини XVII століття). – К.: Глобус, 1991.
11. Друге народження Сніводи // Пульсуючі джерела (м. Вінниця). – 2009. – 30 червня.
12. Історія України: нове бачення: У 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін.; Під ред. В. А. Смоля. – К.: Україна, 1995.
13. Литвин В. Історія України: Підручник. – К.: Наук. думка, 2006.
14. Лучик В. Гідроніми басейну Синюхи // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упоряд.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – С. 123 – 128.
15. Мельник Л. Г. Загарбання Польщею і Литвою південно-західних руських земель // Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн. 1 – Від найдавніших часів до кінця XIX століття / Мельник Л. Г., Гуржій О. І., Демченко М. В. та ін. – К.: Либідь, 1991.
16. Мельник П. Місце битви змінити не можна // Подолія (Вінниця). – 1996. – 30 квітня.
17. Молдован С. Битва на річці Снівода // Подолія. 1996. – 29 червня.
18. Паламарчук В. Синя Вода, чи Снівода? Чи можна вірити Михайлу Грушевському? // Хочу все знати (м. Вінниця). – 2007. – 20 січня.
19. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. – 3-є вид. – К.: Либідь, 1995.
20. Тимошнюк В. П. «Слово о Подолі» (1431) как историко-правовой акт Великого княжества Литовского в вопросе о локализации битвы 1362 г. – Минск, 2007.
21. Уладзімір Цімашэнка, Мікола Ліннік. Дзе была бітва у 1362 годзе вялікага княжства Літоўскага-Беларускага: на Снівадзе ці Сінюхе? // Наше слово (Беларусь). – 2007. – 17 октября.
22. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной России в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987.
23. Шабульдо Ф. Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та незнані аспекти // Український історичний журнал. – 1996. – № 2.
24. Шабульдо Ф. М. Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005.
25. Шабульдо Ф. Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: Студії з історії України. – К., 2003.